

Kaj pomeni podnebna pravičnost in kako jo doseči?

Abstract

Climate Justice: What Does It Mean and How to Achieve It?

The article is divided into three parts. In the first part, climate justice is defined as an anti-systemic struggle for a just and dignified life for all on an ecologically diverse and preserved planet. This means building a movement based on solidarity, inclusiveness and comradeship that is aware of the intertwinement of the climate crisis with the other problems facing the world and their common origin in the existing system. In the second part, the author substantiates the definition above by explaining why capitalism is inherently environmentally destructive. The concept of the four core climate inequalities is also discussed, namely the inequality in the causation of climate crisis, the inequality in the effects of climate change and the ability to cope with them, the inequality in bearing the expenditures and benefits of transitioning to a low-carbon society and last but not least, the inequality in the treatment of nature. These four inequalities are broken down further into global, national and gender categories. Finally, they are applied to the Slovenian context. Stemming from the critique of capitalism and the four climate inequalities, the third part of the article emphasizes that the struggle for climate justice is an international, anti-systemic, anti-colonial, workers', feminist, migrant, anti-speciesist and conservationist struggle. In turn, these struggles are also climate struggles. The article also addresses the question of the relationship towards the state. The bourgeois state has many clear limitations, but it cannot be ignored in the wake of climate breakdown. A "movement-party", where a party merely represents an extended arm of the movement in parliament, is proposed as a sensible way forward. In more concrete terms, the demands of the Slovenian movement Youth for Climate Justice, as well as their connections with various movements during the September 2019 protests, are presented as a relatively suitable and tangible step towards putting climate justice into practice. However, protests are not enough – the movement must support the struggles of other organizations and slowly but steadily build a „parallel“, solidarity-based, worker- and nature-friendly economy. In addition, the movement cannot develop and exist without educated members – movements stand or fall on education. Finally, a possible (additional) way of realizing climate justice in practice is demonstrated through community-based renewable energy projects.

Keywords: climate justice, capitalism as an unsustainable system, four core inequalities of the climate breakdown, movement-party, the practice of climate justice movements

Izidor Ostan Ožbolt holds a Bachelor's degree in sociology and philosophy, and is currently a master's student of economics at the School of Economics and Business, University of Ljubljana (izidorostanozbolt@gmail.com).

Povzetek

Članek je razdeljen na tri dele. V prvem podnebno pravičnost definiramo kot protisistemski boj za dostojno življenje na ekološko pestrem in ohranjenem planetu za vse. To pomeni gradnjo širokega, vključujočega in solidarnega gibanja – stranke, ki se zaveda prepletenosti podnebne krize z drugimi problemi sodobnega sveta ter njihovega skupnega izvora v obstoječem sistemu. V drugem delu v želji po boljšem razumevanju zgornje definicije predstavimo kapitalizem kot inherentno okolju destruktiven sistem ter štiri osnovne podnebne neenakosti – pri povzročanju podnebne krize, pri posledicah podnebnih sprememb in zmožnostih spopadanja z njimi, pri nošenju stroškov in koristi prehoda v nizkoogljično družbo ter pri obravnavanju narave. Te štiri neenakosti še dodatno razčlenimo glede na globalno in državno raven ter glede na spol. Nato jih apliciramo na Slovenijo. V tretjem delu na podlagi povedanega poudarimo, da je boj za podnebno pravičnost internacionalni, antisistemski, antikolonialni, delavski, feministični, migrantski, antispecistični in naravovarstveni. In obratno, ti boji so podnebni boji. Odpira se tudi vprašanje odnosa do države. Kljub jasnim omejitvam meščanske države zaradi urgentnosti podnebnega zloma vidimo smiselno pot naprej v gibanju – stranki, kjer je stranka zgolj podaljšana roka gibanja v parlamentu. V nadaljevanju povedano konkretiziramo. Razmeroma kakovosten in oprijemljiv korak ponazarjajo zahteve gibanja Mladi za podnebno pravičnost in njihovo povezovanje z raznolikimi akterji v času septembrskega protesta 2019. Protesti pa niso dovolj – gibanje mora solidarnostno podpirati boje drugih organizacij ter počasi, a vztrajno graditi »vzporedno«, solidarnostno, delavcu in naravi prijazno ekonomijo. Ob tem je za razvoj in obstoj gibanja ključno praktično in teoretsko izobraževanje članov. Za konec kot možen (dodaten) boj za udejanjanje podnebne pravičnosti v praksi predstavimo skupnostne elektrarne na obnovljive vire energije.

Ključne besede: podnebna pravičnost, kapitalizem kot netrajnostni sistem, štiri osnovne neenakosti podnebnega zloma, gibanje – stranka, praksa gibanj za podnebno pravičnost

Izidor Ostan Ožbolt, diplomirani sociolog in filozof, študent magistrskega študija ekonomije na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani (izidorostanozbolt@gmail.com).

Uvod

V zadnjih letih smo s porastom podnebnih protestov, vedno večjo občutljivostjo prebivalstva za okoljske teme ter vzpostavljanjem podnebne krize kot ene osrednjih tem javnih razprav priča dvema trendoma. Prvič, uporaba termina podnebna pravičnost je v porastu. Ker se koncept dobro sliši in ni jasno določen, je za politike, podjetja in interesne skupine sila uporaben. Za njim se zlahka skrijejo različni pogledi in ideologije, ki z resnim reševanjem podnebne krize in načelom pravičnosti nimajo veliko skupnega. Drugič, priča smo vedno večjemu podnebnemu udejstvovanju prebivalstva in pojavljanju raznolikih podnebnih gibanj. Posamezniki in gibanja različno razumejo podnebno krizo, njeno prepletenost z drugimi sodobnimi problemi, kot so revščina, prekarnost, migracije, postopno siromašenje socialne države, uničevanje narave, nedostopnost stanovanj, industrijska živinoreja in patriarhat, ter se poslužujejo raznolikih praks in akcij za udejanjanje svojih idej. Posledično lahko naletimo na mnogo spontanih in nereflektiranih pogledov in predlogov, ki težave obravnavajo dokaj partikularno, površinsko in brez systemskega konteksta, ne naslavljaajo drugih sodobnih kriz in s podnebnim zlomom povezanih neenakosti ali pa so brezbrizni do uničevanja narave pri gradnji »zelenih« projektov. Takšna gibanja in njihovi predlogi posledično ne dobijo širše podpore, kar je predpogoj za sprejetje zadostnih podnebnih ukrepov, ter tako podnebne krize ne rešujejo pravočasno in celovito. V najboljšem primeru nas vodijo v smer zelenega kapitalizma – globalnega sistema z nekaterimi zelenimi, trajnostnimi in z bodečo žico obdanimi oazami večinsko belega prebivalstva ter s preostalo večino Zemljanov, živečih v peklju socialnih in okoljskih kriz, onkraj bodeče žice.

V luči povedanega bomo v pričujočem članku sprva definirali in razložili koncept podnebne pravičnosti. Pri tem si bomo pomagali s predstavitevijo inherentne okoljske destruktivnosti obstoječega sistema in štirih osnovnih neenakosti podnebne krize. Nato bomo osvetlili, zakaj je podnebni boj v svojem bistvu internacionalni, delavski, feministični, migrantski, naravovarstveni, antispecistični¹ in antikolonialni. Za konec bomo še orisali vsebinski in praktični okvir gibanj za podnebno pravičnost. Želimo in upamo, da bo pričujoče besedilo v oporo podnebnim aktivistom.

1 Termin specizem je leta 1970 zasnoval Richard D. Ryder: »Besedo specizem uporabljam za opis močno razširjene diskriminacije, ki jo ljudje prakticiramo do drugih vrst. Specizem je razizem in oba spregledujeta ali podcenjujeta podobnosti med tistim, ki diskriminira, in diskriminiranim« (Radaljic, 2020).

Podnebna pravičnost

Podnebne pravičnosti ne dojemamo kot stanja, temveč kot proces. Na kratko in najsplošneje podnebno pravičnost razumemo kot protisistemski boj za dostojno življenje na ekološko pestrem in ohranjenem planetu za vse. To pomeni gradnjo širokega, vključujočega in solidarnega gibanja – stranke,² ki se zaveda prepletenosti podnebne krize z drugimi problemi sodobnega sveta ter njihovega skupnega izvora v obstoječem sistemu, utemeljenem na rasti, dobičku in izkoriščanju. Gibanje za podnebno pravičnost torej podnebni zlom rešuje z odpravljanjem obstoječih in preprečevanjem novih oblik izkoriščanja in neenakosti, vzpostavljanjem neposredne demokracije na vseh ravneh družbe, varovanjem, spoštljivim sobivanjem in omogočanjem proste poti naravi za bujen razcvet ter ne nazadnje z bojem proti obstoječemu sistemu, patriarhatu, revščini, kršenju delavskih pravic, industrijski živinoreji, (neo)kolonializmu in militarizaciji mej. Le s takšnim pristopom lahko vzpostavimo dovolj močno in široko gibanje, ki bo sposobno izboriti pravočasno reševanje podnebne in drugih kriz sveta.

Za boljše razumevanje zgoraj povedanega in dojemanje širine podnebne pravičnosti nasploh bomo v nadaljevanju predstavili obstoječi družbeno-ekonomski sistem ter štiri osnovne neenakosti podnebnega zloma – pri povzročanju podnebne krize, pri posledicah podnebnih sprememb in zmožnostih spopadanja z njimi, pri nošenju stroškov in koristi prehoda v nizkoogljično družbo ter pri obravnavanju narave. Te štiri neenakosti bomo še dodatno razčlenili glede na globalno in državno raven ter glede na spol. Nato jih bomo aplicirali na Slovenijo.

Kapitalizem in štiri osnovne neenakosti podnebne krize

Kapitalizem – uničujoč do okolja v svojem bistvu

Kapitalizem je tržni sistem, ki temelji na proizvodnji za dobiček. Podjetja so strukturno prisiljena zasledovati čim večjo maksimizacijo dobička, saj jim zgolj takšno ravnanje omogoča preživetje na konkurenčnem trgu. Podjetja dobiček primarno namenjajo za širjenje proizvodnje, iskanje dodatnih trgov, razvoj novih izdelkov in strojev, lobiranje, trženje in podobno – na krat-

2 Gibanje, katerega podaljšana roka je stranka v parlamentu.

ko, ta sredstva vlagajo v nadaljnjo rast. Če podjetje nima dobička in ga ne investira, ga konkurenca izrine s trga in propade. Že tu opazimo osnovno kontradikcijo obstoječega sistema – zapovedana (neskončna) rast na omejenem planetu pač ni mogoča. Še več, lastniki in menedžerji teh podjetij so ne glede na lastne afinitete ali ljubezen do čistega okolja strukturno prisiljeni v nenehno iskanje možnosti za nižanje ali neupoštevanje okoljskih (in delavskih) standardov, saj imajo njihova podjetja tako višji dobiček in lažje preživijo na trgu.

Imperativ neskončne rasti in s tem povezanega nenehnega tehnološkega napredka vodi do vedno višje produktivnosti, tj. vedno večjega števila enot proizvedenega blaga na časovno enoto. To med drugim pomeni naraščajoči okoljski odtis, saj k njemu prispeva vsako proizvedeno tržno blago. Nekateri zagovorniki sistema trdijo, da bo prav tehnološki napredek rešil okoljsko krizo, saj bo odtis znižal. Res je, da se s tehnološkim napredkom in tržno prisilo po čim manjši porabi naravnih virov načeloma znižuje tudi okoljski odtis na posamezen proizvod; a kaj, ko ta dejanja niso neodvisna od širšega sistema, temveč jih ta določa. Na takšen način neporabljenih in privarčevanih finančnih sredstev podjetje ne pusti nedotaknjenih, ampak jih nameni za nadaljnjo rast. Zato kljub zmanjšanju porabe določenega vira (na primer premoga) na proizvod pride, gledano v celoti, do absolutnega povečanja ali razmeroma majhnega zmanjšanja porabe vira. Ta družbeni, okoljsko destruktivni fenomen imenujemo Jevonsov paradoks, in sicer po Stanleyju Jevonsu, enem od očetov moderne ekonomije, ki je prvi pisal o tej sistemski težnji. Jevonsov paradoks predstavlja samo »bistvo modernosti« (York, 2010: 18; glej tudi Foster, Clark in York, 2010: 169–207; Polimeni, Mayumi, Giampietro in Alcott, 2008). Tako ne smemo biti presenečeni nad tem, da se nenehno povečevanje učinkovitosti rabe energije ne prelije v zniževanje absolutne porabe energije in zmanjševanje količine toplogrednih plinov, temveč se – ravno obratno – kaže v absolutnem povečevanju porabe energije in naraščanju emisij toplogrednih plinov (WRI, 2019).³ Še več, zaradi potrebe po neskončni rasti obnovljivi viri energije pokrivajo tudi nove potrebe po energiji in ne služijo »le« zamenjavi umazanih energentov. Tako Svetovna agencija za energijo (IEA) predvideva, da bodo obnovljivi viri energije po ambicioznem scenariju trajnostne rasti leta 2040, ko bi morala biti naša družba že dodobra razogljivena, zagotavljali zgolj 37 odstotkov končne porabe energije (IEA, 2019). To jasno kaže na nezadostnost zgolj tehnološkega reševanja podnebne krize ter opozarja na potrebo po širših in globljih spremembah trenutnega, na dobičku, konkurenci in rasti utemeljenega sistema.

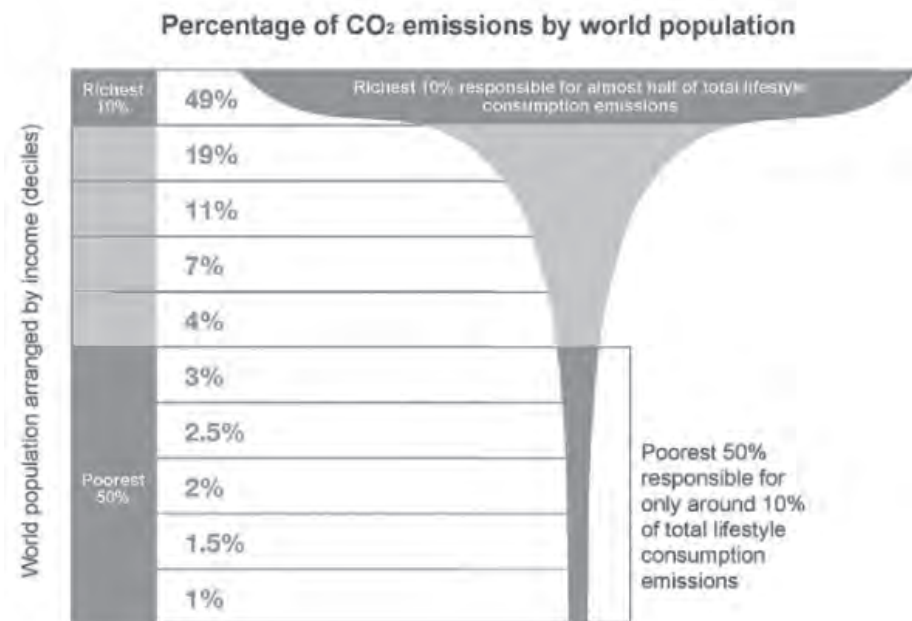
3 Spomnimo, za preprečitev najhujših posledic podnebne krize bi morale emisije padati za več kot 7 odstotkov na leto, ne pa rasti (UNEP, 2019).

Štiri osnovne neenakosti podnebne krize

1. Neenakost pri povzročanju podnebnega zloma: Za podnebno krizo nismo krivi vsi enako

Center proti periferiji globalnega sistema in najbogatejši proti najrevnejšim prebivalcem sveta: razmerje med državami po svetu ni harmonično in enakopravno, temveč smo soočeni z odnosi strukturne odvisnosti in asimetrije (Wallerstein, 2006: 33–56) – svet se deli na periferne države (Afrika, Latinška Amerika, večina predelov Azije) z delovnointenzivnimi produkcijskimi procesi, prepuščenimi prostemu trgu (tekstilna industrija, proizvodnja elektronskih polizdelkov, pridobivanje surovin itn.), in centralne države (Evropa, vključujoč Slovenijo, ZDA, Avstralija, predeli Azije) s kapitalskointenzivnimi, monopolnimi produkcijskimi procesi, ki jih obvladuje peščica podjetij (biotehnološki sektor, IT-sektor, raziskave in razvoj (R&D) itn.). Poceni surovine in polizdelki potujejo za nizko ceno iz periferije v center globalnega sistema, kjer jih sestavijo, kaj dodajo, oblikujejo in nato mnogo dražje prodajo. Večina dobička oziroma presežne vrednosti tako ostane v centru. Omenjeni izkoriščevalski odnos ter z njim povezan neenak, a odvisen razvoj sta z nami že vse od začetkov kapitalizma. Odsevata tudi v emisijah ogljikovega dioksida (CO₂), najpomembnejšega plina za pojav antropogenih podnebnih sprememb.

Kumulativne zgodovinske emisije, tj. seštevek vseh emisij določene države ali regije od leta 1751 naprej, razkrijejo, da so evropske države in Združene države Amerike odgovorne za skoraj 60 odstotkov vseh svetovnih emisij, Kitajska za 13 odstotkov, Indija za 3 odstotke, države Afrike in Južne Amerike pa so skupaj prispevale zgolj 9 odstotkov globalnih emisij CO₂ (Ritchie, 2019). Slovenija je torej kot evropska država gledano na prebivalca neporocionalno bolj odgovorna za podnebno krizo kot periferne države. Ker pa se razlike v trenutnih emisijah med državami zmanjšujejo in ker lahko osredinjanje na države zakrije notranje neenakosti med prebivalci ene same države, moramo pozornost nameniti predvsem naraščajočim razlikam med emisijami najbogatejših in najrevnejših prebivalcev sveta (Chancel in Piketty, 2015). Tako najbogatejša desetina Zemljanov s svojo ekscesno porotrošnjo ter lastništvom vil, jaht in letal izpusti v zrak okoli polovico vseh toplogrednih plinov, medtem ko je revnejša polovica sveta (3,5 milijarde ljudi) odgovorna zgolj za desetino emisij. Razlike so še večje pri najbogatejšem odstotku prebivalstva. Njihov ogljični odtis je do 175-krat večji kot ogljični odtis najrevnejših prebivalcev sveta (Oxfam, 2015). Globalna podnebna elita živi na vseh celinah, največ v centralnih državah. Podatkov, kam se v to sliko umeščamo prebivalci Slovenije, nimamo.

Slika 1: Izpusti emisij CO₂ po decilih. Vir: Oxfam, 2015.

Najbogatejši prebivalci sveta pa podnebnege zloma ne povzročajo le s svojimi letali, dvorci in jahtami, temveč še bolj z upravljanjem in lastništvom (velikih) korporacij.⁴ Tako je za 71 odstotkov vseh globalnih emisij toplogrednih plinov v zadnjih desetletjih odgovornih vsega sto zasebnih in državnih podjetij (CDP, 2017).

Bogatejši proti revnejšim prebivalcem določene države: neenakosti v emisijah ne obstajajo zgolj med državami in njihovim prebivalstvom, temveč so jasno vidne tudi znotraj samih držav – med najbogatejšimi in revnejšimi prebivalci ene države. Tako na primer ogljični odtis najbogatejšega odstotka Američanov znaša 318 ton CO₂ na leto, preostanka najbogatejše desetine 59 ton CO₂ na leto, najrevnejše desetine pa zgolj štiri tone CO₂ na leto. Najbogatejši Američani torej izpustijo do 80-krat več emisij CO₂ kot najrevnejši (Chancel in Piketty, 2015; Kenner, 2016). Podatkov, kam se v to sliko umeščamo prebivalci Slovenije, nimamo.

⁴ Lastniki in upravljalci kapitala nimajo povsem prostih rok pri odločanju o vodenju podjetij, saj jih logika dobička in konkurenčni boj na globalnem trgu silita v rast, maksimizacijo dobička ter iskanje proizvodnih lokacij z najmanj okoljskimi in delavskimi pravicami. Zato zgolj personificirana kritika določenih posameznikov, čeprav do določene mere upravičena in smiselna, ne seže dovolj daleč in zamegli sistemske silnice v ozadju.

2. Neenakost pri posledicah podnebnega zloma in zmožnostih spopadanja z njimi

Center proti periferiji globalnega sistema: neenak odnos med centralnimi in perifernimi državami globalnega sistema, ki centralnim državam omogoča akumulacijo bogastva na račun izkoriščanja drugih, se kaže tudi v neenakih posledicah podnebnega zloma in zmožnostih spopadanja z njimi. Očitno je, da ima na primer Slovenija mnogo več sredstev, kapacitet in možnosti za celovito spoprijemanje s sušo kot ranljive, nestabilne in pogosto prezahtevne države globalne periferije. Prav slabše zmožnosti za prilagajanje na prihajajoče posledice podnebnih sprememb so eden glavnih dejavnikov, da stroške podnebnih sprememb (zaradi naravnih katastrof uničena infrastruktura, zmanjšani kmetijski donosi, lakota, širjenje bolezni, pomanjkanje vode, nižja produktivnost dela itn.) nosi predvsem globalna periferija. Tako so industrializirane centralne države leta 2010 nosile manj kot petino vseh stroškov, povezanih s posledicami podnebnih sprememb, leta 2030 pa naj bi ta odstotek padel celo na manj kot desetino (DARA, 2012: 16).

V veliki meri torej podnebne spremembe prizadenejo periferne države. Tam podnebni zlom skupaj z od zunaj zapovedanimi neoliberalnimi politikami, servilnostjo perifernih voditeljev centralnim silam, posledicami sodobnih imperialnih intervencij zahodnih sil in drugimi dejavniki pomeni pogubno konvergenco (Parenti, 2015a). Ta se med drugim kaže v uporih, vojnah, verskih konfliktih in migracijah. Klasičen primer prepleta podnebne krize, neoliberalnih politik in posledic imperialnih vojn zahoda na Bližnjem vzhodu je sirski konflikt in z njim povezane migracije (Ostan Ožbolt, 2016).

Bogatejši proti revnejšim prebivalcem določene države: znotraj bogatejših centralnih in revnejših perifernih držav obstajajo velike razlike med prebivalci – od finančne preskrbljenosti, razreda in socialnega statusa do posedovanja bogastva, kulturnega kapitala in barve kože. Vse to vpliva na neenake zmožnosti spopadanja s posledicami podnebne krize. Ta razkorak smo v vsej razsežnosti videli pri požarih v Kaliforniji leta 2018, ko sta Kanye West in Kim Kardashian za zavarovanje svojega petdesetmilijonskega posestva najela zasebne gasilce, medtem ko so bili preostali prebivalci prepuščeni ognjenim zubljem, izgubi strehe nad glavo ter premalo številčnim in slabo opremljenim javnim gasilskim službam. Njihova podhranjenost ni bila napaka, temveč posledica dolgoletne politike rezov, varčevanja in postopne privatizacije javnih storitev (Madrigal, 2018).

Čeprav v Sloveniji razmere (še) niso tako skrajne, so razlike in s tem zmožnosti spopadanja s podnebnim zlomom jasno vidne. Slovenija ima star in nizkokakovostni stanovanjski fond (MZIP, 2012: 33–36). Tako je leta 2018 več kot petina Slovencev živela v dotrajanih stanovanjih slabše kakovosti

(SURS, 2019). Ob tem pod pragom tveganja revščine trenutno živi skoraj 250.000 ljudi (SURS, 2020), ki se bodo mnogo težje spopadli z vročinskimi valovi, poplavami, neurji, dvigi cen hrane in rezi v socialno državo (kot posledice naraščajočih državnih stroškov vedno pogostejših naravnih katastrof).

Moški proti ženskam: v današnji patriarhalni družbi so ženske tako strukturno⁵ kot kulturno-zgodovinsko⁶ še vedno podrejene moškim. Ta neenakost je vseprisotna tako v centralnih kot perifernih državah globalnega sistema ter se kaže tudi na področju podnebne krize.

Na periferiji so ženske večinoma odgovorne za iskanje vode in biomase za gorivo. Zaradi vedno daljših in intenzivnejših suš hodijo več in dlje po vodo in biomaso, kar pripelje do izostankov iz šole, dodatnega fizičnega in psihičnega stresa ter povečane možnosti spolnih napadov. Vedno pogostejše in intenzivnejše naravne katastrofe zaradi le moškim posredovanih informacij (moški največkrat posedujejo telefon), neznanja plavanja in plezanja, skrbi za otroke in ostarele ter nedostopnosti prevoznih sredstev (ta so večinoma v lasti moškega člana družine) povzročijo večjo smrtnost med ženskami kot moškimi. Na periferiji so ženske pogosto odgovorne za pridelavo hrane, tj. panogo, ki postaja zaradi podnebne krize vedno bolj otežena, izčrpavajoča in nevarna. Še več, zaradi podnebnih sprememb prihaja do uničenih pridelkov ali smrti živine, kar zaradi pomanjkanja in lakote prve v družini občutijo prav ženske (WHO, 2014).

Razlike so vidne tudi v centralnih državah. Tako je na primer močan vročinski val leta 2003 v Franciji povzročil 70-odstotni porast umrljivosti med ženskami in 40-odstotni med moškimi (Pirard idr., 2005). To lahko med drugim razložimo z večjo družbeno-ekonomsko ranljivostjo in zapostavljenostjo žensk v družbi – evropske ženske na uro zaslužijo manj kot moški, so pogostejše zaposlene za krajši delovni čas, opravijo več neplačanega gospodinjstva in skrbstvenega dela, pogostejše živijo v revščini in so pogostejše socialno izključene (Eurostat, 2020a; 2020b). To je tudi slovenska realnost. Še več, na slovensko obravnavanje podnebnih sprememb kot krize, ki naj bi vse spole prizadela enako, kaže slovenska delegacija na ključni Pariški podnebni konferenci leta 2015, ki jo je kljub spodbudam resolucije Evropskega parlamenta Ženske in podnebne spremembe (EP, 2012) k uvedbi vsaj 40-odstotnih kvot na vseh ravneh podnebne diplomacije sestavljala le tretjina žensk (MOP, 2015), še posebej pa letos sprejeti *Program porabe sredstev* Sklada za podnebne spremembe v obdobju 2020–2023, ki spola sploh ne omenja (MOP, 2020).

5 Za lastnika in menedžerja podjetja pomeni možnost zanositve po osnovni ekonomski računici oviro za neprekinjen proizvodni proces in izgubo investicij, ki jih je kot dober gospodar vložil v izobraževanje zaposlene.

6 Škodljivi stereotipi o vlogah, čustvih in obnašanjih, značilnih za določen spol.

3. Neenakost pri nošenju stroškov in koristi reševanja podnebne krize

Reševanje podnebne krize zahteva tudi določena sredstva. Postavlja se vprašanje, kje dobiti ta sredstva in kako jih razdeliti. Kot bomo videli v nadaljevanju, so opazni trendi prelaganja stroškov reševanja podnebne krize na pleča revnejših prebivalcev držav in globalne periferije kot take, medtem ko imajo koristi predvsem globalni center, (beli) moški in bogatejši prebivalci držav.

Center proti periferiji globalnega sistema: centralne države, njihovi somišljeniki v perifernih državah in multinacionalna podjetja vidijo v zeleni preobrazbi tehnološki prehod na okolju prijaznejše proizvode ob ohranitvi družbenih razmerij moči. Tako so se prakse pridobivanja in proizvodnje naravnih surovin in polproizvodov še posebej na periferiji večinoma ohranile, zamenjal se je predvsem medij (namesto izkopavanja surovin za motor na notranje izgorevanje zdaj kopljejo surovine za baterije za električne avtomobile). Pridobivanje kobalta v Afriki ali litija v Južni Ameriki, dveh izjemno pomembnih elementov za prehod v bolj zeleno družbo, spremljajo prav enake prakse uničenja in izkoriščanja ljudi in narave, kot smo jih videli že pri bolj umazanih tehnologijah (Amnesty International, 2016). Da centralnim državam ne bi bilo treba radikalneje spremeniti stanja stvari doma, velike vsote denarja investirajo v ohranjanje »čiste«, »nedotaknjene« narave na periferiji. To lahko za tamkajšnje prebivalce pomeni izgone, uničenje, izgubo lokalnih kultur in nedostopnost do na novo zavarovanih območij (Rainforest Foundation UK, 2014). In ne nazadnje, sredstva Zelenega podnebne sklada (GCF), ki so ga vzpostavili Združeni narodi, da bi dosegli zeleni preboj perifernih držav, v katerega naj bi zaradi svoje zgodovinske vloge pri povzročanju podnebne krize prispevale predvsem centralne države, kljub inovativnemu računovodstvu niso na ravni načrtovanih, kaj šele zadostnih sredstev za pravočasen zeleni prehod (Yeo, 2019; Oxfam, 2019; Farand, 2020). Ob tem ima sklad z dajanjem prednosti velikim mednarodnim igralcem in pogostim zasledovanjem ozke ekonomske računice nemalokrat vprašljive socialne in okoljske posledice za periferne države (Tabuchi, 2017; Heinrich Böll Stiftung, 2019; Mattar, Kansuk in Jafry, 2019). Tudi Slovenija posredno ali neposredno sodeluje pri vsaj nekaterih zgoraj omenjenih praksah. Ob tem pa spada med države, ki glede na svoje zgodovinske izpuste in ekonomsko razvitost ne prispevajo pravičnega deleža mednarodnih financ (CAN Europe, 2019).

Bogatejši proti revnejšim prebivalcem določene države: nezadostne, destruktivne in antisocialne politike reševanja podnebne krize se kažejo tudi znotraj posameznih držav. V oči bijoč je francoski primer gibanja rumenih jopičev, ki je nastalo kot odziv na vsesplošne protidelavske in antisocialne ukrepe

predsednika Emmanuela Macrona, iskrico upora pa je sprožil nepravičen podnebni ukrep višanja davka na gorivo brez resnejših omilitvenih ukrepov (Combes, 2018; Aronoff, 2018). Predlagani davek na gorivo je bil regresiven, saj bi vsak posameznik ne glede na svoje premoženjsko stanje plačal enak znesek davka na liter goriva (višina davka na liter ne bi – kot pri nekaterih drugih davkih – variirala glede na posameznikov finančni položaj). Še več, močnejše bi prizadel revnejše sloje francoske družbe, saj so revnejši prebivalci s podeželja in obronkov mest zaradi neobstoječega javnega prevoza hočeš nočeš prisiljeni uporabljati avtomobil za prevoz na delo. To ne velja toliko za bogatejše prebivalce Francije, ki živijo v mestih, bližje delovnim mestom, kvalitetnemu javnemu prevozu in kolesarskim stezam. In ne nazadnje, kljub navidezni podnebni smiselnosti bi predlagani ukrep pripeljal zgolj do majhnega znižanja emisij toplogrednih plinov. Cenovna elastičnost goriva je namreč nizka, in sicer -0,34 (tj. dvig cene goriva za 10 odstotkov porabo goriva zniža zgolj za 3,4 odstotka) (Brons idr., 2008). Sprememba cen ima torej kratkoročno in srednjeročno majhen učinek na porabo goriva in s tem povezane emisije toplogrednih plinov. Že tako opeharjeno delavstvo se je predlaganemu ukrepu uprlo. Zraslo je gibanje rumenih jopičev, ki je ustavilo predlagani ukrep. Takšne in podobne politike torej niso zgolj nepravilne in škodljive za delovne ljudi, temveč so zaradi njihovih legitimnih protestov tudi neizvedljive. Kot še kaže primer rumenih jopičev, zahteve gibanja niso bile usmerjene proti podnebni politiki kot taki, temveč proti ukrepom, ki bi podnebno krizo reševali na plečih revnejših slojev prebivalstva. Kot eno ključnih točk so poudarjali prav celovit, pravičen in pospešen prehod v nizkoogljično družbo. V določenih vidikih so bile njihove zahteve podnebno naprednejše kot parcialni ukrepi predsednika Macrona (Atkin, 2018; Bouyé in Dagnet, 2018).

Tudi v Sloveniji poznamo podobne protidelavske podnebne ukrepe. Tako na primer gospodinjstva ne glede na višino dohodkov plačujejo enake prispevke za obnovljive vire energije in njeno učinkovito rabo. Tako zbrana sredstva se med drugim namenjajo za višje fiksne odkupne cene električne energije iz sončnih elektrarn ter raznolike subvencije Ekosklada, slovenskega okoljskega javnega sklada. Ti ukrepi so zaradi visokih začetnih stroškov, določenih birokratskih ovir in neprilagojenosti na realnost deprivilegiranih gospodinjstev revnejšim prebivalcem Slovenije težje dostopni ali celo nedostopni (Strniša, 2019).⁷

7 »Direktorica Ekosklada Mojca Vendramin pa opozarja na paradoks: prispevke za učinkovito rabo energije, od koder denar dobi Ekosklad, na položnicah za energente plačujemo vsi, na ta račun se zbere letno okoli 40 milijonov evrov. A najrevnejša desetina od tega nima nič. 'Oni plačajo štiri milijone na leto, ta gospodinjstva, v neki sklad, iz katerega mi potem delimo subvencijo tistim bogatejšim oziroma tistim, ki so sposobni, da izvedejo energetska sanacija. Oni je pa niti ne morejo.'« (ibid.).

Moški proti ženskam: v zelenem sektorju je zaradi strukture delovnih mest (več administrativnega dela itn.) zaposlenih več žensk kot v sektorju fosilnih goriv. Kljub temu se stari, patriarhalni vzorci ter zapostavljanje žensk na delovnem mestu kažejo tudi v bolj trajnostnih panogah – ustaljene spolne razlike so še posebej pereče na bolje plačanih inženirskih, raziskovalnih in vodstvenih položajih (IRENA, 2019). Zato je še toliko bolj nedopustno, da že omenjeni *Program porabe sredstev* Sklada za podnebne spremembe v obdobju 2020–2023 spola sploh ne omenja (MOP, 2020).

4. Neenakost pri obravnavanju narave: kako obstoječe reševanje podnebnih sprememb uničuje naravo?

Trenutno prevladujoč pogled na naravo, močno pogojen in prepleten z obstoječim, na neskončni rasti ter izkoriščanju ljudi in narave utemeljenem sistemu, v naravi vidi predvsem brezplačno zalogo naravnih virov in prostor za odmetavanje odpadkov vseh vrst. Živi in neživi svet pojmuje in s tem razume kot – če uporabimo sodobni novorek, ki je vseprisoten v dokumentih državnih in naddržavnih institucij in organizacij – »naravni kapital«, ki človeku nudi različne »ekološke storitve«. S tem bobrom, netopirjem, platanam, lilijam in drugim čudovitim členom našega planeta odvzema čarobnost, lepoto in lastno vrednost, jih naredi zamenljive kot vsak drug potrošniški artikel ter jih meri zgolj skozi denar in uporabnost za človeka. Takšen zavojevski, mačistični in patriarhalni pogled⁸ ni prispeval zgolj k preteklim, netrajnostnim procesom, temveč je močno prisoten tudi v danes prevladujočih, okolju prijaznejših praksah. To je razvidno na primer iz umeščanja obnovljivih virov energije (OVE) na lokacije, kjer so donosi najvišji, ne glede na posledice za živalski in rastlinski svet. Že sedaj umeščeni projekti OVE imajo določen negativen vpliv na naravo, prihajajoči projekti pa bi lahko prizadeli nadaljnjih 30 odstotkov zavarovanih območij in 60 odstotkov divjih, neokrnjenih predelov sveta (Rehbein idr., 2020).

Podobne težnje in želje zelenega kapitala poznamo tudi v Sloveniji. Ena najškodljivejših je namera v zeleno preoblečenih energetskih podjetjih za gradnjo velikih hidroelektrarn na reki Muri. Ta je še zadnja večja prostotekoča ravninska reka v Sloveniji, ki je zaradi izjemno bogatega rastlinskega in živalskega sveta ter sobivanja lokalnega okolja z reko v smeri trajnostnega razvoja pod zaščito UNESCO (Al. Ma., 2018). Hidroelektrarne bi brstečo naravo v veliki meri uničile, lokalnim prebivalcem zapustile bore malo, omogočile pa velik zaslužek energetskim podjetjem. Da želje zelenega kapitala niso bile realizirane, se lahko zahvalimo večdesetletnemu fascinantnemu boju predanih bork in borcev za Muro.

⁸ Kot nas uči ekofeminizem, imata nadvlada moških nad ženskami in nadvlada ljudi nad naravo mnogo skupnih izvirnih točk v obstoječem, na prilaščanju, koloniziranju in izkoriščanju utemeljenem sistemu. Posledično ju moramo razreševati skupaj in sočasno.

Dejansko pa za reševanje podnebnega zloma ni treba uničevati narave. Ravno obratno, narava je ena naših največjih zaveznic – zadržuje vodo v času vedno hujših poplav, hladi okolico ob vedno močnejših vročinskih valovih, v biomasii in oceanii skladišči okoli polovico vseh človeških toplogrednih plinov (NOAA, 2012) ter nam nudi čisto pitno vodo in zdravo hrano. Naravne podnebne rešitve (ohranjanje, širjenje, sonaravno upravljanje in skrb za barja, gozdove, mejice, travnike in druge ekosisteme, naravni načini regulacije strug in poplav, ponovna naselitev ekološko zelo pomembnih vrst, na primer bobra, itn.) so ne nazadnje tudi ekonomsko upravičene (Griscom idr., 2017), a večini večjih korporacij ne omogočajo lahkega in začetnejšega zaslužka. Ob tej uporabnosti narave za človeka pa ne smemo pozabiti na to, da narava na planetu ni zaradi nas. Je nezamenljiva, pravičljiva v svojih posebnostih in ima vrednost na sebi. Naš skupni planet si delimo z raznolikimi, majhnimi in velikimi živalmi, rastlinami, glivami in bakterijami. Tako kot imamo mi pravico do bivanja na modrozelenem planetu, imajo enako pravico tudi kapibare, lososi, jesenski gobani, rosike in lokvanji.

Pri obravnavi narave se ne moremo izogniti vprašanju živinoreje in odnosa do živali nasploh. Tradicionalna živinoreja je v centru globalnega sistema v večini primerov etično sporna, industrijska pa nesprejemljiva in bi morala biti prepovedana. Ob tem predvsem industrijska pridelava mesa in mlečnih izdelkov ter z njo povezana paša in gojenje krme povzročajo ogromno okoljsko škodo – odgovorne so za veliko večino kmetijskih emisij toplogrednih plinov (FAO, 2016), skoraj 80 odstotkov vseh poljedelskih površin je namenjenih paši in pridelavi krme (Ritchie, 2017), živinoreja pa je glavni dejavnik sekanja in uničevanja pragozdov po svetu (Global Forest Atlas, n. d.).

Namesto sklepa: kako naprej?

Gibanje – stranka v boju za podnebno pravičnost

Iz povedanega lahko jasneje vidimo širino podnebnega boja in njegovo povezanost z drugimi boji. Boj za podnebno pravičnost je internacionalni, antisistemski, antikolonialni, delavski, feministični, migrantski, antispecistični in naravovarstveni. In obratno, ti boji so podnebni boji.⁹ Čeprav se

9 Drugače povedano, ker podnebna kriza določa omenjena področja in se z njimi prepleta, morajo ti boji nasloviti tudi podnebne spremembe. Brez tega bodo izpustili pomembno področje vpliva, ne bo jim uspelo nasloviti priložnosti in nevarnosti, ki jim jih podnebni zlom prinaša, poleg tega pa bodo ostali brez zaveznika – gibanja za podnebno pravičnost – v lastnih

mogoče na prvi pogled zdi, da ta razširitev še otežuje in podaljšuje podnebni boj, je v resnici ravno obratno. Podnebna pravičnost je edina možna in smiselna pot. Prvič, neceloviti, nesistemski in nepravilni podnebni predlogi so nezadostni, saj v veliki meri ostanejo nerealizirani,¹⁰ v primeru njihove izpeljave pa znižanje emisij toplogrednih plinov ni zadostno.¹¹ Takšni partikularni ukrepi nam ponujajo le nekoliko ozelenjeno verzijo trenutnega kapitalizma. Drugič, podnebna kriza je prepletena z drugimi izkoriščanji in neenakostmi sodobnega sveta, zato brez sočasnega odpravljanja teh eksploatacijskih praks ni mogoče v celoti odpraviti podnebne krize. Povedano drugače, v sistemu, ki si podreja ženske, v naravi vidi zgolj naravni kapital in ekološke storitve ter delavca reducira na produkcijski dejavnik, si rešitve podnebne krize onkraj zelenega kapitalizma pač ne moremo predstavljati. Tretjič, samo po sebi je škodljivo razumevanje podnebne krize kot edine sodobne krize ali krize nad drugimi – kot da revščina, patriarhat, prekarnost, migracije, postopno uničevanje socialne države, industrijska živnoredja in nedostopnost stanovanj ne obstajajo ali pa so s podnebno krizo postali kaj manj pereči. In četrtič, ker je treba za pravočasno rešitev podnebne krize kratkoročno reformirati, dolgoročno pa zavreči obstoječi sistem, brez boja proti interesom kapitala in vladajočega razreda ne bo šlo. Za ta boj potrebujemo široko, vključujočo, solidarno in množično gibanje. Šele to se bo sposobno zoperstaviti in zmagati v boju proti nasprotujočim interesom kapitala in vladajočega razreda. Zato se mora podnebno gibanje povezovati z delavskimi, naravovarstvenimi, migrantskimi, feminističnimi, antispecističnimi in antikolonialnimi organizacijami z vsega sveta ter graditi na solidarnosti utemeljeno skupno fronto.

Z gradnjo gibanja se odpira tudi vprašanje odnosa do parlamentarnih strank in države. Meščanska država ni nadzgodovinska in večna tvorba ter ni edini možen način organiziranja in delovanja določene skupnosti (poglejmo na primer Rožavo).¹² S pomočjo svojega ustroja varuje svetost zasebne lastnine, ohranja obstoječa produkcijska razmerja in (če ne gre drugače, s silo) preprečuje kakršnekoli obsežnejše sistemske spremembe. Ob tem

bojih. Tako kot velja za podnebna gibanja, velja tudi za druge akterje – povezani lahko dosežejo mnogo več kot sami.

10 Spomnimo se le rumenih jopičev iz Francije ali aktivistov za Muro.

11 Spomnimo se Jevonsovega paradoksa, obstoječega, na rasti utemeljenega sistema, majhnih pozitivnih podnebnih učinkov, ki bi jih imel dvig davka na gorivo v Franciji, ali pa zgolj dejstva, da emisije toplogrednih plinov še kar naraščajo, za preprečitev najhujšega pa bi morale padati za več kot 7 odstotkov na leto.

12 Pri Inštitutu ČKZ je aprila 2019 izšla knjiga *Revolucija v Rožavi*, ki podrobno predstavi kurdski način organiziranja družbe. Ta je utemeljen na demokratičnem samoupravljanju, avtonomiji žensk, ekologiji in samoobrambi.

meščanska država ni popolnoma avtonomna in neodvisna pri snovanju svojih politik, temveč je relativno avtonomna – financiranje zdravstva, šolstva, zelenih spodbud, socialnih transferjev, javnih institucij in drugih dejavnosti je odvisno od pobranih davkov in dajatev. Te neposredno ali posredno prek zaposlenih plačuje kapital. Tako trčimo ob izjemno omejitve – država mora biti pri snovanju za naše preživetje ključnih podnebnih politik previdna, pazljiva in v veliki meri omejena na ukrepe, ki jih sprejemajo druge centralne države. Sicer gre lahko kapital ob preveliki zaostitvi v stavko ali odide iz države, ljudstvo pa pusti v bedi (Krašovec, 2015). Ta ovira je dolgoročno premostljiva zgolj z gradnjo mednarodnega gibanja, povezovanjem progresivnih držav, organizacij in drugih akterjev ter vzpostavljanjem alternativnih, vzporednih entitet in institucij. Šele takšna fronta se bo lahko zoperstavila grožnjam kapitala. Ob zavedanju in naslavljanju teh omejitev pa nam urgentnost podnebne krize ter ključna neposredna in posredna (na primer prek Evropske unije) vloga države pri reguliranju emisij toplogrednih plinov kratkoročno ne omogočata zgolj zunajparlamentarnega pritiska ali delovanja izven okvirjev obstoječe države. Od nas zahtevata tudi previdno in premišljeno delo v samem parlamentu (Parenti, 2015b; 2015c; 2016; Aschoff, 2015: 42–75). Zato vidimo v gibanju – stranki, kjer je gibanje osrednji agens, stranka pa parlamentarni podaljšek gibanja, smiselno smer delovanja. Tako lahko gibanje – stranka na ravni bloka, lokalnih skupnosti, občin, države ali nadnacionalnih entitet izvaja »radikalne reforme« (Parenti, 2013).

Udejanjanje podnebne pravičnosti v praksi

Poskusimo povedano nekoliko konkretizirati, preiti od visokotečih besed k položaju na terenu ter podati nekaj okvirnih vsebinskih in praktičnih nastavkov za podnebna gibanja – stranke.

Vsebinsko gledano se nam zdi deset zahtev gibanja Mladi za podnebno pravičnost, ki so jih predstavili na drugem večjem protestu 27. septembra 2019, razmeroma dober primer celovitih, progresivnih, a sočasno izvedljivih zahtev. Te so doživele dokaj dober odziv med širšo javnostjo, pritegnile nekatere podnebno ne najbolj zainteresirane organizacije ter podnebni boj približale tudi posameznikom, ki so ga do tedaj razumeli kot dokaj elitističen in odtujen od realnosti. Deset zahtev (Mladi za podnebno pravičnost, 2019), ki jih lahko bralka ali bralec v daljši verziji, z obrazložitvijo in predlogi (pod)ukrepov k vsaki od njih, prebere na povezavi <https://rb.gy/joedv> oziroma s sledenjem spodnji QR kodi, je:

1. Vlada naj podnebne spremembe rešuje kot krizo globalnih razsežnosti.
2. Zahtevamo takojšnje ukrepe za ozelenitev proračuna ter pospešen prehod v pravično, brezogljično, sodelujoče in krožno gospodarstvo.
3. Zahtevamo vsaj 40-odstotno znižanje emisij v prometu do leta 2040 glede na leto 2005, s prednostnim spodbujanjem javnega potniškega prometa, hoje in kolesarjenja.
4. Zahtevamo vsaj 1500 kakovostnih javnih najemnih stanovanj na leto, ki bodo cenovno dostopna, visoko energetska učinkovita, čim bolj samozadostna ter z dostopom do kakovostnega javnega potniškega prometa in kolesarskega omrežja, ter druge ukrepe za pridobitev dostopnih, kakovostnih in energetska učinkovitih stanovanj za vse.
5. V skladu s Pariškim podnebnim sporazumom moramo v Evropski uniji uporabo premoga opustiti najkasneje do leta 2030. Zato zahtevamo, da se delovni skupini Vlade za prestrukturiranje premogovnih regij podeli mandat za pripravo pravičnega in nadzorovanega načrta za zaprtje Termoelektrarne Šoštanj in Premogovnika Velenje ter oblikovanje načrta za prehod v zeleno in socialno prihodnost regije. Omenjena objekta je treba na pravičen, socialno sprejemljiv in postopen način zapreti najpozneje do leta 2030.
6. Zahtevamo uvedbo štiridnevnega delovnega tedna ob istem plačilu, sprva poskusno, po letu 2025 pa obvezno, ter sočasno spodbujanje nematerialističnega preživljanja prostega časa.
7. Zahtevamo državno zajamčena zelena delovna mesta na področju skrbi za posameznika, skupnosti in okolje.
8. Zahtevamo vključitev celostne, družboslovne, humanistične in naravoslovne obravnave okoljskih tematik v učne načrte na vseh ravneh izobraževanja ter v prihajajočo Belo knjigo o vzgoji in izobraževanju.
9. Zahtevamo ukrepe za prehod v sonaravno kmetijstvo ter pospešen prehod na večinoma rastlinsko, ekološko, čim bolj lokalno in polnovredno prehrano.
10. Zahtevamo ustavitev trenutnega in nadaljnega slabljenja Zakona o ohranjanju narave ter njegovo dosledno in strokovno izvajanje, s ciljem preprečitve v človeški zgodovini še nevidenega upadanja populacij, izumiranja vrst in izgube biodiverzitete.¹³

¹³ V zahtevah in njihovi obrazložitvi feministični in migrantski boj nista niti omenjena, antikolonialni in globalni vidik pa sta zgolj minimalno pokrita. To so pomanjkljivosti zahtev, kar kliče po popravkih.

Zahteve so bile v času septembrskega protesta eden osrednjih pogojev in gradnikov povezovanja različnih gibanj v boju za podnebno pravičnost. Tako so v boju bolj ali manj aktivno sodelovale tri sindikalne centrale (Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,¹⁴ Konfederacija sindikatov Slovenije Pergam, konfederacija Sindikatov javnega sektorja Slovenije) in njihove članice (Sindikat Mladi plus,¹⁵ Sindikat poklicnih gasilcev Slovenije,¹⁶ Sindikat delavcev v zdravstveni negi Slovenije itn.), najrazličnejše okoljevarstvene in naravovarstvene organizacije (Društvo za preučevanje rib Slovenije, Focus, društvo za sonaraven razvoj, Umanotera, Greenpeace Slovenija itn.), stanovajska iniciativa Kje bomo pa jutri spali?, Zveza društev upokojencev Slovenije, Zveza prijateljev mladine Slovenije in drugi. Razen vzpostavitve Delovne skupine za prestrukturiranje premogovnih regij in njenega vsebinskega, posvetovalnega telesa¹⁷ vlada ni sprejela drugih ukrepov, tovrsten manko formalnega izplena protesta pa je bil pričakovan.

Protesti so pomembna manifestacija moči gibanja in izjemna izkušnja za aktiviste, omogočajo ideološki boj za prevlado razumevanja podnebnih sprememb kot vprašanja podnebne pravičnosti v javnem prostoru, nudijo prostor za širjenje progresivnih, radikalno-reformnih predlogov v javnosti in senzibilizirajo širše množice za podnebne teme. Protesti omogočajo tudi lažje izbojevanje določenih zahtev, a ta proces bo trajal dolgo, vsaj v začetnih fazah pa poteka bolj nevidno in na nižjih institucionalnih ravneh – še pomembnejše kot vzpostavitev Delovne skupine za prestrukturiranje premogovnih regij in posvetovalnega telesa je pripovedovanje zaposlenih na pristojnih ministrstvih, da je od protestov naprej lažje snovati, predlagati in potrjevati podnebju prijazne ukrepe. In ne nazadnje, protesti omogočajo tkanje vezi z drugimi organizacijami. V primeru Mladih za podnebno pravičnost se je ob drugem protestu začela vzpostavljati širša fronta, ki bo – upamo – s časom tako vsebinsko kot operativno še rasla, poglobila vezi in

14 Zveza svobodnih sindikatov Slovenije je tik pred protestom sprejela daljše stališče do podnebne krize, ki je dostopno na povezavi: https://www.zsss.si/wp-content/uploads/2019/09/ZSSS_Sindikati-in-podnebnne-spremembe.pdf (12. junij 2020).

15 Sindikat Mladi plus je eden najaktivnejših sindikatov na področju boja proti podnebnim spremembam v Sloveniji. Že več let se posveča okoljskim tematikam ter prepletu okoljskih in delavskih vsebin.

16 Gibanje Mladi za podnebno pravičnost je za sindikat gasilcev spisalo dokument o prepletenosti gasilstva in podnebne krize. Besedilo najdete v tej številki ČKZ.

17 Po prvem marčevskem protestu je takratna vlada kot odziv na zahteve gibanja Mladi za podnebno pravičnost ustanovila Delovno skupino Vlade RS za prestrukturiranje premogovnih regij in strokovno, posvetovalno telo Ministrstva za infrastrukturo. V njej je zbrana široka množica akterjev – od sindikatov in okoljevarstvenikov do predstavnikov občin in energetskih podjetij. Čeprav posvetovalno telo pomeni korak naprej in možno točko boja, pa ostaja priložnost za večji izplen zaradi manka aktivnosti in sodelovanja progresivnih elementov znotraj same skupine neizkoriščena.

sodelovanje ter se v večji meri posvetila tudi patriarhatu, nasilnim izgonom migrantov nazaj na Hrvaško, industrijski živinoreji, bojem na periferiji globalnega sistema in drugim podnebnim temam. Z nadaljnjim delom, povezovanjem in organiziranjem tudi za delavca in naravo prijazne pridobitve ne bodo izostale.

Kljub svojemu pomenu pa za dolgoročno delovanje gibanja protesti niso dovolj. So izčrpavajoč dogodek z mnogimi pripravami, ki lahko zamegli in omeji kontinuirano, postopno in dolgoročno strateško delovanje gibanja in članstva. Osnova vsakega takšnega delovanja so namreč akterji gibanja ter osnovna načela participacije. Glede na okoliščine gibanja MZPP bi radi poudarili predvsem sledeče: samoizobraževanje je temelj, na katerem vsak aktivizem uspe ali pade. To seveda ne pomeni, da morajo vsi udeleženci proučevati Nacionalni energetski in podnebni načrt, navzkrižno prevpraševati Pariški podnebni sporazum ali objaviti izčrpen komentar k Evropskemu zelenemu dogovoru. Samoizobraževanje pomeni predvsem vedoželjno spremljanje s podnebno krizo povezanega dogajanja doma in po svetu, prepoznavanje, spoštovanje in učenje od obstoječih praks okoljskih in drugih bojev v bližnji in daljni okolici, skupno refleksijo lastnih praks, (samo)kritično premišljevanje delovanja in vloška ter ne nazadnje vzpostavljanje novih aktivističnih okolij (v šoli, lokalni skupnosti itn.), kjer se v praksi udeležujejo ideje boja. Le pri članstvu, ki se aktivno samoizobražuje, se lahko razvijejo egalitarni, demokratični mehanizmi soodločanja ter strategije delovanja, ki bodo koherentne in obenem prilagodljive na razvoj političnih razmer.

Ves čas je treba tudi prevpraševati razloge za udejstvovanje v različnih gibanjih – v mladostniškem obdobju se je pač »kul« upirati, sodelovati pri družbenih spremembah, si pripeti značko upora ali spoznati ljudi za lažje oblikovanje kariere v prihodnosti. Toliko boljše, če ti aktivizem omogoči še nastop ali dva v medijih. Takšen poriv je v začetni fazi razumljiv, mora pa biti z zgoraj omenjenim lastnim in skupnostnim izobraževanjem, pogovori in tovariško refleksijo naslovljen, postavljen na kritično tnilo in nato opuščen. Izobraževanje, pogovori in skupnostna refleksija posamezniku nudijo širše razumevanje nezmožnosti individualnega reševanja sistemskih vprašanj, resen premislek o upravičenosti vsakokratnega prihoda v državni zbor ter nujnost tovariškega poglobljanja vezi z drugimi gibanji in delovnimi ljudmi. S pogledom onkraj aktivizma kot zgolj družbeno zaželene aktivnosti ali kariernega koraka je posameznik resnično interpeliran v gibanje, dojame razsežnosti boja, brez večjih zadržkov nameni del svojega časa aktivizmu ter prispeva h grajenju solidarnega in tovariškega gibanja, ki je sposobno interese delovnih ljudi postaviti pred partikularne interese posameznika.

V luči povedanega mora podnebno gibanje vzajemno solidarnostno podpirati boje drugih organizacij (pisma podpore, pomoč pri organizaciji in udeležbi na dogodkih, akcijah in protestih drugih pobud itn.)¹⁸ ter počasi, a vztrajno neposredno ali posredno graditi vzporedno, solidarnostno, delavcu in naravi prijazno ekonomijo. Te prakse obsegajo vse od skupnostnih vrtov, v zadruge povezanih ekoloških kmetij, skupnostnih elektrarn na obnovljive vire energije in šolskih projektov postavljanja sončnih celic na streho šol do etičnih bank, izmenjevalnic, delavsko vodenih podjetij ter združne in državno podprte stanovanjske gradnje. Za omogočanje in sledeč pospešen razcvet teh dejavnosti pa bo morala odigrati svojo vlogo tudi država – z davčno, zakonodajno in drugo politiko bo morala spodbujati zgoraj navedene aktivnosti in vsaj srednjeročno voditi večje projekte, ki bodo ogrodje vedno bolj decentraliziranega sistema (na primer železniške proge, daljnovodi, državna neprofitna stanovanja ter ob širšem družbenem ter na družboslovju in naravoslovju utemeljenem znanstvenem strinjanju tudi jedrske elektrarne).

Povsem za konec na primeru skupnostnih elektrarn OVE prikažimo možen (dodaten) podnebni boj za udeležanje podnebne pravičnosti v praksi.

Trenutni kapitalsko in hierarhično vodeni projekti obnovljivih virov energije so pogosto škodljivi za naravo, enakost spolov ter spoštovanje delavskih pravic doma in v tujini, skupnosti pa imajo od njih bore malo. To je eden glavnih razlogov za nestrinjanje in zaviranje takšnih projektov na lokalni ravni. Pri zelenem širjenju obnovljivih virov energije, varovanju narave, zagotavljanju enakosti spolov in spoštovanju delavskih pravic nam lahko pomagajo prav načela podnebne pravičnosti.

Hierarhično vodene projekte domačega ali tujega kapitala je treba zamenjati s projekti, ki jih bodo vodile na teren umeščene lokalne skupnosti (»zadruga«). Te lahko s takšnimi projekti postanejo večinsko samooskrbne, znižajo se njihovi stroški porabe energije, denar, pridobljen s prodajo presežne električne energije, pa namesto na računih tujega ali domačega kapitala konča v rokah lokalnih skupnosti. Tako zbrana sredstva lahko na primer porabijo za obnovo vrtca ali finančno pomoč starejšim občanom. S takšno zastavitvijo imajo lokalne skupnosti veliko večji interes za izgradnjo sončnih, vetrnih ali malih hidroelektrarn. Država mora z zakonodajnimi, davčnimi in drugimi spremembami takšne objekte prioritizirati in spodbujati.

Kje pridobiti sredstva? Slovenska gospodinjstva imajo na bankah shranjenih več kot 19 milijard evrov (Jerman, 2019). Da bi preprečili stanje, v kate-

18 Dober primer tega je pismo podpore in pomoč pri stavkovnih dejavnostih (deljenje letakov, agitacija, moralna podpora stavkajočim na avtobusnih postajah itn.) delovnega odbora za okoljevarstvo študentskega društva Iskra stavkajočim avtobusarjem. Pismo podpore je objavljeno v tej številki ČKZ.

rem so revni izključeni iz energetskih skupnosti, je potrebna aktivna državna politika – sredstva naj nepovratno prispeva državni sklad (Ekosklad), ki naj nudi tudi povratna sredstva ali poroštvo za najem kredita za postopno odplačevanje vstopne investicije (zaradi znižanih stroškov električne energije lahko uporabniki razliko namenijo temu odplačevanju). Država lahko uvede tudi fiskalne in zakonodajne olajšave (na primer nižje omrežnine) za zadruge, ki imajo med svojim članstvom določen del revnejšega prebivalstva.

V zelenem sektorju je zaradi strukture delovnih mest (več administrativnega dela) zaposlenih več žensk kot v sektorju fosilnih goriv. Kljub temu so ustaljene spolne razlike tudi na bolje plačanih inženirskih, raziskovalnih in vodstvenih položajih jasno vidne (IRENA, 2019). Zato kratkoročno potrebujemo dodatne ukrepe t. i. pozitivne diskriminacije žensk: obvezne ženske kvote na vseh ravneh zaposlitev, ukrepe spodbujanja zaposlovanja žensk na bolje plačanih delovnih mestih, namensko izobraževanje za zelene poklice, spodbujanje družini prijaznih ukrepov v podjetjih itn.

Čeprav zeleni sektor v primerjavi s sektorjem fosilnih goriv proizvede več delovnih mest na investirano enoto (UNIDO in GGGI, 2015), je sindikalno organiziranje zaradi mladosti industrije in pogostega dela v manjših skupinah na terenu oteženo in v povojih. Ob tem nekatere zadruge poznajo prakse izkoriščanja neformalnega dela in vprašljivega obravnavanja delavcev (znotraj zadruge vlada solidarnost, navzven pa se zadruga obnaša enako kot vsako običajno podjetje). Zato je treba z zakonodajnimi spremembami, povečanimi aktivnostmi pristojnega inšpektorata¹⁹ in terenskimi delom podnebnih aktivistov doseči spoštovanje delovnopravne zakonodaje in dostojno plačilo za vse delavce. Spodbujati je treba tudi podpisovanje sporazumov med lokalnimi skupnostmi in energetskimi sindikati za zagotavljanje sindikalizirane in pravično plačane delovne sile. Na globalni ravni je treba iskati in pomagati vzpostavljati prakse in delavska združenja za pravično pridobivanje surovin in proizvodnjo OVE, v vmesnem času pa kupovati od podjetij, ki spoštujejo delovnopravno in okoljsko zakonodajo ter imajo vzpostavljen čim boljši nadzor nad celotno oskrbovalno verigo.²⁰

In ne nazadnje, z namenom preprečevanja uničevanja narave je treba v sodelovanju s strokovno javnostjo pripraviti izključitvena območja, tj. na-

19 Inšpektorat RS za delo je institucija, ki nadzoruje odnos med delom in kapitalom, prek svojih pristojnosti in nalog pa odraža stanje sil v družbi ter dolgoročno preprečuje popolno osvoboditev dela izpod spon kapitala. Kljub temu lahko široko in progresivno gibanje – stranka inšpektorat kratkoročno uporabi kot eno od sredstev zagotavljanja boljših pogojev dela in spoštovanja delavskih pravic. Delovanje inšpektorata, ki bi bilo bolj usmerjeno v delavske pravice, pa ne sme biti končni cilj aktivistov ali nadomestek za resno terensko delo.

20 V Sloveniji imamo na primer podjetje Bisol, proizvajalca fotonapetostnih modulov in druge solarne opreme, ki je po nam znanih podatkih zgleden delodajalec, z njegovim nadzorom celotne oskrbovalne verige pa nismo seznanjeni.

ravovarstveno zaščitena območja, kjer uvajanje obnovljivih virov energije ni mogoče. Tak konstruktiven pristop je ubralo Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije (DOPPS) s Karto občutljivih območij za ptice za umeščanje vetrnih elektrarn v Slovenijo (2012). Na njej so območja tehničnega potenciala vetrnih elektrarn prekrili z občutljivimi območji. Ugotovili so, da močno občutljiva območja pokrivajo le sedem odstotkov vetrnega potenciala, zmerno občutljiva nadaljnjo četrtno, velika večina območij z vetrnim potencialom (18.600 hektarjev) pa ne spada v nobeno od kategorij občutljivosti (Bordjan, Jančar in Mihelič, 2012: 3). Potencial obnovljivih virov energije izven zavarovanih območij torej obstaja, nujno pa je spoštljivo vključevanje različnih deležnikov v procese odločanja ter iskanje delavcu in naravi prijaznih rešitev.

Do omenjenih premikov pri zagotavljanju podnebno pravičnih skupnostnih elektrarn na OVE ne bo prišlo brez širšega pritiska v in izven parlamenta in občinskih dvoran ter povezovanja in polnomočenja lokalnih skupnosti. To velja tudi za druga področja uresničevanja podnebne pravičnosti. Aktivistke in aktivisti lahko torej z resnim delom na terenu že danes udeležujejo podnebno pravičnost v praksi ter skupaj z drugimi organizacijami, lokalnimi skupnostmi in delovnimi ljudmi postopno izbojujejo delavcem in naravi prijaznejši sistem.

Literatura

- Al. Ma. (2018): Unesco razglasil Biosferno območje Mura. *MMCRTV*, 26. julij. Dostopno na: <https://www.rtvsl.si/okolje/narava/unesco-razglasil-biosferno-obmocje-mura/461687> (25. junij 2020).
- Amnesty International (2016): *Electric Cars: Running on Child Labour?* Dostopno na: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/09/electric-cars-running-on-child-labour/> (24. junij 2020).
- Aronoff, Kate (2018): Macron's Climate Tax Is a Disaster. *Jacobin*, 12. november. Dostopno na: <https://jacobinmag.com/2018/12/yellow-vests-movement-climate-macron-cop24?fbclid=IwAR02Fg8PXJb7DOH-M1RNjdVL5sMRSnYlkfoa8zHS7SZFQDLobp7BMGcdYLC> (25. junij 2020).
- Aschoff, Nicole (2015): *The New Prophets of Capital*. London, New York: Verso.
- Atkin, Emily (2018): France's Yellow Vest Protesters Want to Fight Climate Change. *The New Republic*, 10. december. Dostopno na: <https://newrepublic.com/article/152585/frances-yellow-vest-protesters-want-fight-climate-change> (25. junij 2020).

- Bordjan, Dejan, Tomaž Jančar in Tomaž Mihelič (2012): *Karta občutljivih območij za ptice za umeščanja vetrnih elektrarn v Sloveniji*. Dostopno na: https://www.ptice.si/2014/wp-content/uploads/2014/03/201210_bordjan_jancar_karta_obcutljivih_obmocij_za_ptice_za_ve.pdf (27. junij 2020).
- Bouye, Mathilde in Yamide Dagnet (2018): The Yellow Vests Movement Isn't Anti-Climate Action; It's Pro-Social Justice. *World Resources Institute*, 7. december. Dostopno na: <https://www.wri.org/blog/2018/12/yellow-vests-movement-isn-t-anti-climate-action-it-s-pro-social-justice> (25. junij 2020).
- Brons, Martijn, Peter Nijkamp, Eric Pels in Piet Rietveld (2008): A Meta-Analysis of the Price Elasticity of Gasoline Demand. A SUR approach. *Energy Economics* 30(5): 2105–2122.
- Chancel, Lucas in Thomas Piketty (2015): *Carbon and Inequality: From Kyoto to Paris: Trends in the Global Inequality of Carbon Emissions (1998–2013) & Prospects for an Equitable Adaptation Fund*. Paris: Paris School of Economics.
- Climate Action Network Europe (2019): *Big European Donors Help Refill Green Climate Fund, but a Number of European Countries Still Fail to Step Up*. Dostopno na: <http://www.caneurope.org/publications/press-releases/1835-big-european-donors-help-refill-green-climate-fund-but-a-number-of-european-countries-still-fail-to-step-up> (24. junij 2020).
- Combes, Maxime (2018): Yellow Vests: Macron's Fuel Tax Was No Solution to Climate Chaos. *RS21*, 4. December. Dostopno na: https://www.rs21.org.uk/2018/12/04/the-yellow-vests-why-macrons-fuel-tax-was-no-solution-to-climate-chaos/?fbclid=IwAR2YgdOnO3__OrPFxTD9jUMwqZDjYtG_XzxxPcddpuy-RpnHmV2NZs7Xs_k (25. junij 2020).
- DARA in Climate Vulnerable Forum (2012): *Climate Vulnerability Monitor, 2nd Edition. A Guide to the Cold Calculus of a Hot Planet*. Madrid: Fundación DARA Internacional.
- Eurostat (2020a): *Gender Statistics*. Dostopno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Gender_statistics#Labour_market (21. junij 2020).
- Eurostat (2020b): *Living Conditions in Europe – Poverty and Social Exclusion*. Dostopno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_poverty_and_social_exclusion#Poverty_and_social_exclusion (21. junij 2020).
- Evropski parlament (2012): *Women and Climate Change: European Parliament Resolution of 20 April 2012 on Women and Climate Change (2011/2197(INI))*. Dostopno na: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2012-0145+0+DOC+PDF+V0//EN> (21. junij 2020).
- Farand, Chloe (2020): Green Climate Fund Replenishment Fails to Fill Hole Left by Trump's US. *Climate Home News*, 25. oktober. Dostopno na: <https://www.climatechangenews.com/2019/10/25/green-climate-fund-replenishment-fails-fill-hole-left-trumps-us/> (24. junij 2020).

- Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO (2016): *Greenhouse Gas Emissions from Agriculture, Forestry and Other Land Use*. Dostopno na: <http://www.fao.org/3/a-i6340e.pdf> (25. junij 2020).
- Foster, John Bellamy, Brett Clark in Richard York (2010): *The Ecological Rift: Capitalisms War on the Earth*. New York: Monthly Review Press.
- Global Forest Atlas (n. d.): *Industrial Agriculture*. Dostopno na: <https://globalforestatlas.yale.edu/land-use/industrial-agriculture> (25. junij 2020)
- Griffin, Paul (2017): *The Carbon Majors Database: CDP Carbon Majors Report 2017*. London: CDP in Climate Accountability Institute.
- Griscom, Bronson W. in drugi (2017): Natural climate solutions. *PNAS* 114(44): 11645–11650.
- Heinrich Boll Stiftung (2019): *Green Climate Fund Squandering Scarce Climate Funds by Financing REDD+*. Dostopno na: <https://us.boell.org/en/2019/08/26/green-climate-fund-squandering-scarce-climate-funds-financing-redd> (24. junij 2020).
- International Energy Agency (2019): *World Energy Outlook 2019*. Dostopno na: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2019/renewables> (23. junij 2020).
- International Renewable Energy Agency (2019): *Renewable Energy: A Gender Perspective*. Dostopno na: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2019/Jan/IRENA_Gender_perspective_2019.pdf (25. junij 2020).
- Jerman, Matej Tadej (2019): Slovenci imamo prihranke še vedno raje na banki kot v skladih. *Delo*, 18. maj. Dostopno na: <https://www.delo.si/gospodarstvo/novice/vecina-prihrankov-gospodinjstev-pred-resno-preizkusnjo-184770.html> (27. junij 2020).
- Kenner, Dario (2016): *Reducing Inequality and Carbon Footprints within Countries*. Cambridge: Global Sustainability Institute working paper.
- Krašovec, Primož (2015): Je problem res v tem, da so na oblasti slabi, skorumpirani ljudje? *Torek ob petih*. Dostopno na: <http://torekobpetih.si/komentar/je-problem-res-v-tem-da-so-na-oblasti-slabi-skorumpirani-ljudje/> (26. junij 2020).
- Levin, Kelly in Katie Lebling (2019): CO2 Emissions Climb to an All-Time High (Again) in 2019: 6 Takeaways from the Latest Climate Data. *World Resources Institute*, 3. december. Dostopno na: <https://www.wri.org/blog/2019/12/co2-emissions-climb-all-time-high-again-2019-6-takeaways-latest-climate-data> (25. junij 2020).
- Madrigal, Alexis C. (2018): Kim Kardashian's Private Firefighters Expose America's Fault Lines. *The Atlantic*, 14. november. Dostopno na: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/11/kim-kardashian-kanye-west-history-private-firefighting/575887/> (15. junij 2020).

- Mattar, Sennan, Stephen Kansuk in Tahseen Jafry (2019): Global Climate Finance is Still Not Reaching Those Who Need It Most. *The Conversation*, 9. maj. Dostopno na: <https://theconversation.com/global-climate-finance-is-still-not-reaching-those-who-need-it-most-115268> (24. junij 2020).
- Ministrstvo za infrastrukturo in prostor (2012): *Stanovanjska problematika v Republiki Sloveniji: Spremljajoče gradivo k osnutku Nacionalnega stanovanjskega programa 2013 – 2022*. Dostopno na: https://www.stat.si/doc/sosvet/Sosvet_25/Sos25_s1900-2013.pdf (21. junij 2020).
- Ministrstvo za okolje in prostor (2015): *Izhodišča za udeležbo delegacije Republike Slovenije na Podnebni konferenci ZN o spremembi podnebja UNFCCC (COP21/CMP11), 30. november–11. december 2015, Pariz, Francija*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor.
- Ministrstvo za okolje in prostor (2020): *Odlok o Programu porabe sredstev Sklada za podnebne spremembe v obdobju 2020–2023*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor.
- Mladi za podnebno pravičnost (2019): *Za podnebno pravičnost*. Dostopno na: <https://www.zapodnebnopravicnost.si/> (26. junij 2020).
- NOAA (2012): *NOAA, Partners: Earth's Oceans and Ecosystems Still Absorbing about Half the Greenhouse Gases Emitted by People*. Dostopno na: <https://research.noaa.gov/article/ArtMID/587/ArticleID/1412/NOAA-partners-Earth%E2%80%99s-oceans-and-ecosystems-still-absorbing-about-half-the-greenhouse-gases-emitted-by-people> (25. junij 2020).
- Ostan Ožbolt, Izidor (2016): *Poguben spoj politično-ekonomskih in okoljskih dejavnikov ter vojne za fosilna goriva*. Dostopno na: <https://studentska-iskra.org/poguben-spoj-politico-ekonomskih-in-okoljskih-dejavnikov-ter-vojne-za-fosilna-goriva/> (20. junij 2020).
- OXFAM (2015): *Extreme Carbon Inequality*. Dostopno na: https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/file_attachments/mb-extreme-carbon-inequality-021215-en.pdf (20. junij 2020).
- OXFAM (2019): *Oxfam Briefing: Green Climate Fund Pledging Conference*. Dostopno na: <https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/2019-10/Background%20brief%20-%20Green%20Climate%20Fund.pdf> (24. junij 2020).
- Parenti, Christian (2013): A Radical Approach to Climate Change. *Dissent*, poletje. Dostopno na: <https://www.dissentmagazine.org/article/a-radical-approach-to-the-climate-crisis> (26. junij 2020).
- Parenti, Christian (2015a): The Catastrophic Convergence: Militarism Neoliberalism and Climate Change. V *The Secure in The Dispossessed: How the Military and Corporations Are Shaping a Climate Changed World*, N. Buxton in B. Hayes (ur.), 23–39. London: Pluto Press.

- Parenti, Christian (2015b): Why the State Matters. *Jacobin*, 30. oktober. Dostopno na: <https://jacobinmag.com/2015/10/developmentalism-neoliberalism-climate-change-hamilton> (26. junij 2020).
- Parenti, Christian (2015c): Shadow Socialism in the Age of Environmental Crisis. *Green Social Thought* 66: 26–29. Dostopno na: <http://greensocialthought.org/archive/wp-content/uploads/2015/03/gst66-26-29-Christian-Parenti.pdf> (26. junij 2020).
- Parenti, Christian (2016): Environment-Making in the Capitalocene Political Ecology of the State. V *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, J. W. Moore (ur.), 166–185. Oakland: PM Press.
- Pirard, Philippe in drugi (2005): Summary of the Mortality Impact Assessment of the 2003 Heat Wave in France. *Euro Surveill* 10(7).
- Polimeni, John M., Kozo Mayumi, Mario Giampietro in Blake Alcott (2008): *The Jevons Paradox and the Myth of Resource Efficiency Improvements*. London in Sterling: Earthscan.
- Radaljic, Anja (2020): Kaj je specizem? *Animot*, 8. maj. Dostopno na: <https://www.animot-vegan.com/kaj-je-specizem/> (26. junij 2020).
- Rainforest Foundation UK (2014): *Protected Areas in the Congo Basin: Failing Both People and Biodiversity*. Dostopno na: <https://www.rainforestfoundationuk.org/media.ashx/37804-rfuk-world-park-online.pdf> (24. junij 2020).
- Rehbein, Jose Andres, James E. M. Watson, Joe Lane in Laura Sonter (2020): Renewable Energy Development Threatens Many Globally Important Biodiversity Areas. *Global Change Biology* 00: 1–12.
- Ritchie, Hannah (2017): How Much of the World's Land Would We Need in Order to Feed the Global Population with the Average Diet of a Given Country? *Our World in Data*, 3. oktober. Dostopno na: <https://ourworldindata.org/agricultural-land-by-global-diets> (25. junij 2020).
- Ritchie, Hannah (2019): Who Has Contributed Most to Global CO2 Emissions? *Our World in Data*, 1. oktober. Dostopno na: <https://ourworldindata.org/contributed-most-global-co2> (20. junij 2020).
- Strniša, Erna (2019): Zaradi vse višjih cen energije vse več energetske revščine. *MMCRTV*, 5. oktober. Dostopno na: <https://www.rtvsllo.si/okolje/novice/zaradi-vse-visjih-cen-energije-vse-vec-energetske-revschine/501449> (25. junij 2020).
- SURS (2019): *Stanovanjske razmere, glede na dohodek gospodinjstva, Slovenija, letno*. Dostopno na: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__08_zivljenjska_raven__11_silc_stanovan_pogoji__05_08677_stanovan_razmere/0867705S.px/ (21. junij 2020).
- SURS (2020): *Dohodek, revščina in socialna izključenost*. Dostopno na: <https://www.stat.si/StatWeb/Field/Index/10/39> (21. junij 2020).

- Tabuchi, Hiroko (2017): U.N. Climate Projects, Aimed at the Poorest, Raise Red Flags. *New York Times*, 16. november. Dostopno na: <https://www.nytimes.com/2017/11/16/climate/green-climate-fund.html> (24. junij 2020).
- United Nations Environmental Programme (2019): *Emissions Gap Report 2019*. Dostopno na: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30797/EGR2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (25. junij 2020).
- United Nations Industrial Development Organization in Global Green Growth Institute (2015): *GLOBAL GREEN GROWTH: Clean Energy Industrial Investments and Expanding Job Opportunities*. Dostopno na: https://www.unido.org/sites/default/files/2015-05/GLOBAL_GREEN_GROWTH_REPORT_vol1_final_0.pdf (27. junij 2020).
- Wallerstein, Immanuel (2006): *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba / *cf.
- WHO (2014): *Gender, Climate Change and Health*. Dostopno na: <https://www.who.int/globalchange/GenderClimateChangeHealthfinal.pdf> (22. junij 2020).
- Yeo, Sophie (2019): Where Climate Cash Is Flowing and Why It's Not Enough. *Nature*, 17. september. Dostopno na: <https://www.nature.com/articles/d41586-019-02712-3> (24. junij 2020).
- York, Richard (2010): The Paradox at the Hearth of Modernity: The Carbon Efficiency of the Global Economy. *International Journal of Sociology* (40)2: 6–22.